

Kilenc felvetés a Szociális Hármas Tagozódás keresésében

Írta: Christopher Schaefer

Fordította: Hanny Norbert

"Miféle intézményeknek kell léteznie ahhoz, hogy az emberek képesek legyenek helyesen gondolkodni a szociális ügyekről, és miféle gondolatoknak kell létezniük, hogy ezek a helyesen működő szociális intézmények megjelenhessenek?" - Rudolf Steiner

A "Nevelés, mint a szociális változás ereje" c. előadássorozatában Rudolf Steiner leírja a modern emberiséget fenyegető három nagy veszélyt: a szellem elgépiesedését, a lélek elnövényiesedését, és a test elállatiasodását.¹ Steiner kora óta e veszélyek még hangsúlyosabbakká váltak a médiától befolyásolt, fogyasztó-centrikus, globalizált társadalom által, amelyet a nyugati piac kapitalizmusa támogat. Steiner e veszélyek elkerülése érdekében dolgozta ki a szociális hármas tagozódás gondolatait, és azzal érvelt, hogy a szociális élet és az emberi lények egészsége attól függ, sikerül-e megragadni a hármas tagozódás elveit, jelesen: "szocializmus a gazdasági életben, demokrácia a jogi életben, és individualizmus a szellemi életben."²

Az évszázad, és társadalom demokratikus-kapitalista modelljének meg nem kérdőjelezett diadalának végéhez közeledve fel kell ismernünk, Steiner szociális ideái közül milyen kevés keltett visszhangot szélesebb kultúránkban, és hogy még saját köreinkben is milyen korlátozott érdeklődést és választ csaltak ki szociális elképzelései és aggodalmai. Úgy hiszem, hogy e korlátozott érdeklődés és aktivitás az olyan egyének és csoportok körében, akik és amelyek egyébként érdeklődnek a szellemtudomány iránt, nagyrészt annak a tudható be, hogy Steiner szociális ideáit olyan programnak vagy utópisztikus modellnek látjuk, amely csupán ráerőszakolódhat a valóságra, és nem tényleges leírásnak arra vonatkozóan, ami már most jelen van a valóságban, még ha tudattalanul is. Ezért döntöttem úgy, hogy röviden kifejtek kilenc javaslatot Rudolf Steiner szociális megfigyeléseivel és a szociális hármas tagozódás elveivel kapcsolatban, párbeszédre és tettekre való ösztönzésül.

1. A szociális világ ember teremtette világ.

A hegyek, naplementék, legelő ők természetű világát kaptuk – ez egy Isten által teremtett világ. Mi is részei vagyunk ennek a teremtésnek. A közúti jelzőtáblákat, a nappaliban folyó beszélgetéseket, a postahivatalokat, vidámparkokat és multinacionális vállalatokat azonban mi teremtettük. Ebben az évszázadban már mindvégig az irodaépületek, országutak, bevásárlóközpontok és városi tájképek ember által teremtett világában élünk.

2. A szociális világ egyszerre tükrözi és formálja az emberi tudatot.

Miféle tudat fejeződik ki az európai városok közepén a XIII – XIV. században felépült katedrálisokban, és hogyan formálta a középkori elmét az emberi megváltás drámájáról szóló számos kép és szertartás? Mit árulnak el az amerikai városok közepén álló irodaépületek, sportaréna és parkolóházak a mi tudatunkról? Hogyan hat a tudatunkra a munka világára jellemző funkcionális specializálódás, az információs technológia és a termelési időzítés?

Nemrég részt vettem egy oktatással kapcsolatos kutatási konferencián, ahol Barry Sanders, az „A is for OX” („A”, mint „ökör”) c. könyv írója a következő kérdést tette fel: „Ha az olvasott

szöveg (kéziraté vagy könyvé) az emberi tudat szervező elve már a XIII. század óta a szavak, mondatok, bekezdések struktúrája által, milyen hatást gyakorol majd ránk a tévé és a számítógép képernyőjének új szervező elve?"³

3. Az emberiség hatalma a természeti világ átalakítására és a szociális világ megteremtésére szükségessé teszi, hogy egyre nagyobb felelősséget érezzünk egy egészséges szociális rend megteremtésére.

Ebben az évszázadban egyre inkább eltávolodtunk a falusi, természettel és az évszakokkal összhangban álló életmódtól egy városi, ipusztériális vagy poszt-ipusztériális társadalom felé. A múltban az ösztön, a hagyomány és a vallás az emberiség többségének iránymutatást adott a családalapításhoz, a falvak és a városok megteremtéséhez – azaz a szociális élet építményének megalkotásához. A technológia rohamos fejlődése, és újonnan megszerzett képességünk a bolygó kontrollálására és kizsákmányolására új felelősségvállalást is felvet a természeti és szociális világ együtt-teremtésében. Számomra az atomfegyverek tesztelése és használata az emberi szociális felelősség új korának beköszönte volt. Rudolf Steiner úgy írja le ezt az új felelősséget, mint annak szükségességét, hogy a halványuló szociális ösztön helyébe új, szellemiségen alapuló szociális megértés lépjen.

4. Ahogyan az emberi lények természetüknél fogva hármastagozódásúak, úgy a szociális képződmények (csoportok, szervezetek és a társadalom) is hármastagozódásúak.

Ha mi hozzuk létre a társadalmat, és alaptermészetünk hármastagozódású, azaz van testünk, lelkünk és szellemünk, továbbá rendelkezünk a gondolkodás, érzés és akarat képességével, akkor ezek a sajátságok beépülnek minden szociális formába is. Egy párbeszéd során felfigyelhetünk a gondolatokra, a tetszés vagy nemtetszés érzéseire, valamint a szándéokra, motivációra. Csoportokban megfigyelhetjük a szavak, kapcsolatok táncát a beszéden és (meg)hallgatáson, valamint a cselekvéseken, vagy a csoport általános akaratú életén keresztül. A szervezetekben az identitás vagy *szellem* az adott cég vagy iskola missziójában, céljában illetve történelmében jelenik meg; a *lélek* a belső és külső kapcsolatok minőségében (a szervezet kultúrájában); a *test* pedig az épületben, a felszerelésben, a termékekben. Amikor szervezetekkel dolgozom, gyakran felteszem a kérdést: „Milyen a párbeszéd a szellemmel? Vannak közös ünnepek, kölcsönös tanulás, jövőtér és a misszió újbóli megfogalmazása? Milyen a párbeszéd az emberekkel, mind a szervezeten belül, mind a tágabb kultúrával? Milyen a párbeszéd a bolygóval – az épületekkel, a fenntartással, a felszereléssel és a forrásokkal?”.

Ha a társadalmat, mint egészet tekintjük, tisztán látszik a szellem területe egy nemzet nyelvében, irodalmában, történelmében és gesztusaiban. A XIX. századi amerikai politikában megnyilvánuló végzet kiáltása továbbra is velünk van az Irakkal való bánásmódunkban. A vágy, hogy az angolt tegyük a hivatalos nyelvvé nem más, mint egyediségünk megértésére és megvédésére tett erőfeszítés, mint ahogyan a franciák sikertelen próbálkozása is az volt, hogy EuroDisneyt ne engedjék be Franciaországba.

A lélek, azaz a jogok és felelősségek birodalma folyamatosan megújul az új törvények, új jogi csaták révén. Vajon megújítja az amerikai Kongresszus az Independent Counsel Act-et azok után, amit Kenneth Starr-al átértünk. A dogmatikus törvényhozás vajon továbbra is tükrözi az amerikai emberek igazságérzetét?

Ami a gazdasági életet illeti, önkéntelenül is ráirányul a figyelmünk a Dow Jones Indexre, a Federal Reserve Board (Szövetségi Bank) politikájára, vagy saját aggodalmainkra a helyes kenyérkeresetet illetően. Kétségtelen, hogy a maximális profit érdekében történő termelés, terjesztés és eladás vált kultúránk fő komplexusává.

A hármas tagozódás tehát nem elmélet, hanem formatív elv minden szociális területen. A kihívás abban rejlik, hogy meglássuk és megértsük ezt, és hogy a benne rejlő minőségeknek megfelelően alakítsunk ki szociális kapcsolatokat.

5. A hármas tagozódás és az egyes szférák minősége egyben empirikus javaslatok gyűjteménye, amelyek a szociális egészséget szabályozzák.

A független gondolkodás, az igazságérzék és felelősségérzet mind magunk, mint mások iránt, valamint a szolgáltatnak szentelt tettek az ismérvei mind egy egészséges egyénnek, mind az egészséges társadalomnak. Steiner számára az idegrendszer és érzékszervek, a szív és tüdő ritmikus szerveinek, valamint a végtagok és anyagcsere rendszerének kölcsönösen összefüggő fiziológiai működése képezi az új társadalom prototípusát. Minél szabadabb a kulturális élet, azaz minél jobban képes kifejezni különböző kulturális normákat, és minél jobban támogatja az egyéni képességek szabad kibontakoztatását, annál inkább képessé válik kreatív megoldások és ötletek biztosítására a jövőben. Ha több nevelési filozófia létezik, több különböző iskolatípus és nevelési választás egyforma hozzáférési lehetőséggel, az sokkal jótékonyabb a társadalom számára, mint a nemzeti szintkövetelmények vagy bürokratikus irányvonalak. Az állam akkor tölti be helyesen a feladatát, ha arra korlátozza beleszólási körét, hogy megvédje az emberek biztonságát, valamint a jogrendszeren keresztül formálja és adminisztrálja a jogokat – nem többre. A gazdasági rendszer, amely olyan javak és szolgáltatások biztosításának szenteli magát, amely igazi emberi szükségleteket elégít ki, a lehető legnagyobb jólétet eredményezi, ha valóban szolgálat-orientált, és úgy van megszervezve, hogy biztosítsa a párbeszédet a gyártók, a forgalmazók és a fogyasztók között.

Ugyanezek az elvek biztosítják minden szervezet helyes működését – minél inkább támogatja egy iskola, cég vagy terápiás központ az egyéni kreativitást a világosan megfogalmazott és ismert szervezeti célkitűzés keretein belül, minél inkább biztosítja az egyenlő jogokat, és ösztönöz egyenlő felelősségvállalásra, és minél inkább törekszik a vevők vagy kliensek őszinte szolgálatára, annál egészségesebb lesz.

6. A szociális életet hét szociális törvény szabályozza.

Rudolf Steiner legalább hét különböző szociális törvényről illetve elvről tett említést élete során. Szociális természetüknél fogva az emberi tudatosság és a szociális formák kölcsönhatásáról szólnak, és a választás lehetőségére utalnak.

a) 1898-ban fogalmazta meg Steiner azt, amit Alapvető Szociális Törvénynek nevezett: „A kultúra kezdetén az emberiség olyan szociális formákat igyekezett létrehozni, amelyben az egyéni érdeket feláldozzák az egész érdekéért. Később a fejlődés oda vezetett, hogy az egyén egyre inkább felszabadult a közösség érdeke alól, és kibontakoztak az egyéni szükségletek és képességek.”⁴

Ez a törvény vagy elv az idővel kapcsolatos, és nagy valószínűség szerint lefedi egész ismert történelmünket. Természetesen, ha az ember megfigyeli a történelem folyását, és az egyéni jogok megjelenését a Görög-Római kortól kezdve napjainkig, e tény helyénvalónak tűnik, és a

történelmi fejlődés egyik központi aspektusára mutat: az individuális tudat megjelenésére. A szervezetek fejlődésével kapcsolatos saját megfigyelésem alapján azt mondanám, ugyanez érvényes egy szervezet életciklusára is, amelynél kezdetben szükség van az egyéni érdekek feláldozására, mint alapító energiára, majd a későbbi években egyre inkább képessé válik az egyéni tagok szükségleteire reagálni.

b) 1905-ben Steiner megfogalmazott egy második elvet is, amelyet Szociális Főszabálynak nevezett: „Együtt munkálkodó emberek közösségének boldogulása annál nagyobb, minél kevesebbet tulajdonít magáénak az egyén saját munkájának eredményéből, azaz, minél többet ad le saját munkájának eredményéből társai javára és ezáltal saját igényeit már nem a saját teljesítményéből, hanem egyre inkább mások teljesítményéből elégíti ki.”

Ez a bonyolult, és furán megfogalmazott törvény a motivációra utal, jelesül arra, hogy amikor a munkaerő árucikké válik, és az önérdek válik a gazdasági tevékenység ösztönzőjévé, annak szenvedés, szegénység és hiány lesz az eredménye. Vajon milyen mértékben felelős e törvény meg nem értése a fejlett világban azért, hogy a Harmadik Világban és saját belvárosainkban szegénység van? Melyek lesznek a hosszú távú következményei egy olyan módosított kapitalista rendszernek, amely az önérdekre alapoz?

Számos gyógyító közösség, a bevételből egyenlően részesülő csoport és iskola létezik, amely Steiner Szociális Főszabályával dolgozik. Meg is van az eredménye: szolgálatkészség, igaz motivációk, a közösség érdekének figyelemben tartása. Vajon az ilyen rendszer képes „jólétet” produkálni? Steiner szerint nemhogy igen a válasz, de kevesebb mentális és fizikai betegség alakul ki, mert az egyének az életükben adódó döntéseket nem az anyagi bevételt figyelembe véve hozzák, hanem saját képességeik és igazi érdekeik alapján. Ezek a törvények tehát empirikus javaslatok, amelyek kiállják a józanész és a tapasztalat próbáját, azaz tesztelhetőek. Bár nem tudok olyan szisztematikus vizsgálatokról, amelyek a fenti két törvény bármelyikének érvényességét bizonyítanák, számos tapasztalattal rendelkezünk ez utóbbi, azaz a Fundamentális Szociális Törvényt illetően – olyan erőfeszítésekről, amelyek esetében a munka elkülönül a fizetségtől.

c) A hármas tagozódású szociális rend elveit Rudolf Steiner több előadásában is kifejtette 1918-1922 között, valamint a „Szociális megújulás felé” c. könyvében. Bár nem fogalmazott úgy, hogy a Hármas Tagozódású Szociális Rend törvény lenne, ez mégis ilyennek következtethető, és talán így lehetne megfogalmazni: *Egy csoport, intézmény illetve a társadalom egészsége annál jobb, minél inkább megvalósul benne három elv: szabadság a kulturális életben, egyenlőség a jogok és a felelősség tekintetében, és testvériség a munka vagy a gazdasági élet területén.*

Ha ezek megvalósulnak, akkor az ezen elvek mentén működő csoportok, intézmények illetve társadalmak kreatívabbak, egészségesebbek, elkötelezettebbek és elégedettebbek lesznek, mind a tagok egymás között, mind a kliensek felé. Az egészség nem szinonimája a hatékonyságnak és jövedelmezőségnek, ettől még e tényezőket is figyelembe kell venni.

Christof Lindenau német szociológus részletesebben is kifejtette ezeket az elveket a következőképpen:

d) *„Egy együttműködve dolgozó emberekből álló csoportban, intézményben illetve társadalomban annál inkább kielégülnek az emberi igények, minél inkább megvalósul a testvériség gyakorlata.” [Gazdasági életre utal.]*

Ez az elv a feladatok tudatos felosztására vonatkozik egy szervezeten vagy a társadalmon belül, amely felosztás a képességeken alapul, azaz minden személy a saját tehetségével szolgálja az egész szükségletét, és a fizetés rendszere is a szükségleteken alapszik, nem a hatalom és befolyás mértékén.

e) *„A jogokban és felelősségekben való egyetértés egy együttműködve dolgozó emberekből álló csoportban annál működőképesebb, minél inkább az egyenlőség gyakorlatán alapul.” [Jogi életre utal.]*

Ez az elv arra utal, hogy a tudatos jogi élet – azaz a jogok és felelősségek pontos megfogalmazása, pl. egy Waldorf iskolában a szülőket, tanárokat és az iskolatanácsot illetően, vagy az Antropozófiai Társaságban a tagokat és a tanácsot illetően T – akkor a leghatékonyabb, ha párbeszédre és közös megegyezésen alapul.

f) *„Az emberek kreatív együttműködése egy csoportban vagy intézményben akkor a leggyümölcsözőbb, ha a szabadság gyakorlatán alapul.” [A kulturális életre utal.]*

Ha az egyének biztosan lehetnek abban, hogy az általánosan elfogadott célkitűzésen vagy misszióon belül teljes autonómiával és a kezdeményezés szabadságával rendelkeznek, sokkal kreatívabbak lesznek az egész közösség érdekében.

Fontos figyelni arra, hogy mindegyik szférával velejár egy benne rejlő feszültség: a gazdasági életben a szolgálat és a hatékonyság között; a jogi életben a jogok és a felelősségek között; a kulturális életben pedig a szabadság és kulturális normák, illetve az intézmény céljai között. A végletek közötti belső egyensúly megtalálása létfontosságú az egészség szempontjából.

Miután évekig dolgoztam számos különböző intézménnyel, felfedeztem, hogy alapvető kölcsönhatás létezik e három szféra között. Ha egy szervezet célja vagy missziója nem egyértelmű, vagy nem nyilvánvaló mindenki számára (kulturális élet), azt a jogi élet szenved meg abban az értelemben, hogy a hatalom döntő szerepet kap, és hangsúlyosabbakká válnak a személyes konfliktusok (szociális élet), amely ezt követően megnehezíti a bizalmat és a megbízásokat, amelyek a testvériségen alapuló, hatékony munkához szükségesek (gazdasági élet). Hasonlóképpen, ha az anyagi források folyton túlságosan korlátozottak, az tönkreteszi egy idő után mind a szervezet, mind egy nagyobb összefüggésben a társadalom lelki (kapcsolatok) és szellemi életét.

g) Az Alapvető Szociális Törvényen, a Szociális Főszabályon és a Hármas Tagozódás Törvényén kívül Rudolf Steiner megfogalmazta a Szociális Etika Mottóját is, amellyel gyakran dolgozunk az intézményeinkben:

„A szociális élet akkor gyógyul, ha az emberi lélek tükrében az egész közösség tükröződik, és a közösségben minden egyes tagjának ereje él.”⁸

Ez a mottó megragadja az egyén és a közösség közötti kapcsolat lényegét, és megfogalmazza a belső iskolázás révén létrejövő új szociális képességek szükségességét, amelyekre azért van szükség, hogy észlelni tudjuk a közösség szükségleteit. Arra is utal, hogy az egyének talentuma vagy ereje csak akkor élhet, ha a közösség tudatosan, a hármas tagozódás szerint szervezett. Az egyénnek hármas tagozódású szervezeti és szociális formára van szüksége,

hogy egészséges módon tudatosíthassa a három lelki erőt, jelesül a gondolkodást, az érzést és az akaratot, és hogy ezen erőket a nagyobb egész szolgálatába ajánlhassa.

E hét elv folyományaiból sejthető, hogy minden valószínűség szerint több száz kisebb elv működik a szociális életben. Például minél nagyobb és újabb egy csoport, annál szervezettebbnek kell lennie a vezetésnek ahhoz, hogy hatékony legyen a csoportfolyamat; hasonlóképpen, minél kisebb és régebbi egy csoport, annál kevésbé strukturált vezetésre van szükség. Másik példa: minél inkább kész egy intézmény tanulni a múltjából és tapasztalataiból – azaz minél nagyobb élvezetét leli „tanuló közösség” mivoltában –, annál sikeresebben birkózik meg majd a jövővel. Az ilyen elvek mélyíthetik a meglátásokat, egyúttal tudatosságra készítetnek.

7. A tapasztalati tanulás révén – azaz a gyakorlat területén – megvan a lehetőségünk, hogy felfedezzük és megtapasztaljuk az egészséges társadalom alapelveit.

Steiner úgy vélte, hogy a szociális megértéshez arra van szükség, hogy „beleugorjunk a kémcsőbe”, amelyet az én szakmám „tapasztalati tanulás”-nak nevez. Becslések szerint mintegy 9,000 antropozófiával kapcsolatos csoport és intézmény működik a bimbózó Waldorf iskoláktól kezdve a közösségek által fenntartott agrárprojekteken át farmokon, boltokon, terápiás központokon és főiskolákon keresztül a vállalkozásokig. Hatalmas lehetőségek ezek a kísérletezésre, tanulásra és az élmények megosztására! Például: hogyan támogatjuk ténylegesen a szabad szellemi életet az intézményeinkben? Hogyan fejeződik ki a gazdasági élet az Antropozófiai Társaságban, és hogyan tudjuk támogatni azt? Miért nem fejlesztettek ki egy sokkal tudatosabb és szolgáló hozzáállást a szülők a Waldorf iskolákban? Mit jelentene a valóságban egy tudatos jogi élet egy felnőttképzési központban? A belátások és elvek folyamatos tesztelése megteremtené a szociális tanulás közösségeinek hálózatát az olyan együttműködésen alapuló intézmények között, akik hálát éreznek Rudolf Steiner munkássága iránt. Sokkal gyümölcsözőbb lenne a párbeszéd és a közreműködés is a számos csoport és intézmény között, amelyek hasonló szociális és szellemi megfontolásokat tartanak szem előtt. Végezetül szert tehetnénk mindarra a tapasztalatra és belátásra, amellyel már a hivatalokhoz fordulhatunk számos kulturális, szociális és gazdasági kérdésben, amelyek hatással vannak társadalmunkra.

8. A tapasztalati tanuláson túl meg van a lehetőségünk a hármas tagozódás elveinek letesztelésére empirikus kutatás révén.

Három évvel ezelőtt kaptam egy cikket a *The New York Times*-ből, amely egy egészségügyi tanulmányról szólt. E tanulmányban kimutatták, hogy az Egyesült Államok mindazon közösségeiben, amelyekben a fizetések közötti egyenlőtlenségek a legmagasabbak voltak, a fizikai és mentális megbetegedések magasabbak voltak *mind a szegények, mind a gazdagok körében*, mint az olyan közösségekben, ahol a fizetésekben kisebb volt az egyenlőtlenség. A Szociális Főszabály igazsága e cikkben a hagyományos kutatás szavaival került kifejezésre: egy közösség jóléte nagyobb, ha az egyének nem tartják meg maguknak munkájuk eredményeit. A Waldorf iskolákban és a Camphill közösségekben talán nem kisebb a megbetegedés, mint a hasonló, de konvencionálisabb szervezetekben? Szerintem kisebb.

E törvények és elvek tesztelésénél el tudom képzelni, hogy összehasonlítanánk különböző társaságok növekedési arányát és egyéb szociális mutatóit az elmúlt évszázadban, hogy lássuk azon társaságok boldogulását, amelyek legközelebb álltak a hármas tagozódású szociális rend elveihez.

Daniel Jones, egy ismert angol menedzsment professzor tanulmányozta a Toyota alkalmazkodó termelési elveit, és társírója volt két bestsellernek az MIT-nél dolgozó James Womackkel. Az egyik a The Machine That Changed the World (A gép, amely megváltoztatta a világot), a másik címe Lean Thinking (Karcsú gondolkodás).⁹ Rájöttek, hogy ha egy cég elkötelezi magát a vásárlói elégedettség és a szolgáltatások maximalizálására, továbbá minimalizálja a veszteséget, már meg is találta a kulcsot a gazdasági teljesítményhez. Ha közelebbről szemügyre vesszük ezt a megközelítést, kiderül, hogy magában foglalja a testvériesség elvén alapuló gazdasági élet lényegi aspektusait.

A kutatás, amelyet az elmúlt években folytattam, arra utal, hogy a gyakorlat jóval az elmélet előtt jár – számos egyén és szervezet már most bölcs gyakorlatokat alkalmaz, amelyek magukban foglalják a hármas tagozódás törvényeit. A kihívás az, hogy észlelni, gyakorolni és megfogalmazni is tudjuk azt a törvényszerűséget, amely már most jelen van a szociális világban.

9. Ha képesek vagyunk tudatosan dolgozni a hármas tagozódás elveivel mind az életünkben, mind az intézményeinkben, és ha képesek vagyunk meglátni és kifejezni ezeket a formatív elveket, ahogyan a társadalomban működnek, akkor elősegítjük a szociális gyógyulást a világban.

A hármas tagozódás elvei, amelyeket Steiner fogalmazott meg a huszadik század kezdetén, a szociális jövő formatív elvei egyben. Nem egy olyan kísérlet részei ezek, amely megbukott 1922-ben, hanem annak az útnak az építőkövei, amely a XXI. század egészséges társadalmához vezet. E szociális törvények észlelésének és megfogalmazásának sürgőssége vezetett engem ahhoz, hogy részt vettem egy non-profit kutatási és képzési intézmény megalapításában, amely a *High Tor Alliance: Resource for Organization and Community Renewal* (High Tor Szövetség: A Szervezeti és Közösségi Megújulásért) nevet viseli. Feladatunkat abban látjuk, hogy partneri viszonyt segítsünk elő a dolgozók, kutatók és konzultánsok között, amelyben felfedezhetik és megfogalmazhatják az emberi lény belső világa és a munka külső világa közötti lényegi kapcsolatot, a szociális teremtés hármas tagozódású törvényeit.

Jegyzetek

1. Rudolf Steiner, "Education as a Force for Social Change" Anthroposophic Press, 1997, 9. o.
2. Uo, 10. o.
3. Barry Sanders, A is for OX: Violence, Electronic Media and the Silencing of the Written Word. Pantheon, 1994.
4. A G.A. 31-ből, 1966. 147. o. A szerző fordítása.
5. A G.A. 34-ből, 1960. A szerző fordítása.
6. Rudolf Steiner, Toward Social Renewal. Rudolf Steiner Press, 1987.
7. Christof Lindenau, Soziale Dreigliederung. Verlag Freies Geistesleben, 1983.
8. Rudolf Steiner, Verses and Meditations. Rudolf Steiner Press, 1985. 116-117. o.

9. James Womack és Daniel Jones, The Machine That Changed the World. Simon and Schuster, 1992 és Lean Thinking. Simon and Schuster, 1996.